

Marja-Liisa Honkasalo & Anu Laukkanen

OSALLISUUS JA YHTEISÖLLISYYS HYVINVOINTIA EDISTÄMÄSSÄ

*Taiteen ja kulttuurin vaikuttavuuden arviointi
EU-hankkeissa*

Social inclusion, communality and well-being. Evaluating the impact of art and culture in EU projects

The aim of the article is to discuss how the impacts of cultural and artistic activities are discussed, conceptualized and evaluated in the documents of Finnish EU-funded arts and well-being projects. In the documents, artistic activities are claimed to promote social inclusion, participation and communality. During the last decades, EU has financed hundreds large-scale projects in Finland. For this article, we have analyzed the public documents and reports of three extensive EU-funded art projects.

In the present situation, there are not yet unambiguous evaluation instruments for the impact of art on well-being. The analyzed projects aim at enhancing the well-being of individuals and communities both in work organizations and health and social services. They also aim at preventing social exclusion in everyday life and long term care. In the current Finnish society, profound social, political, economic and cultural changes shape the context for the work of EU projects. First, the projects are seen as a part of a social structural change called projectisation, which is characterized by a new market economy and a gradual decline of the welfare state. Second, the projects are addressed in the context of cultural policy, which currently takes a shape of social policy. Third, the changes for working life are ambiguous. On the one hand, the projects have offered a new field for cultural and art activities, which are used in organizations to improve the well-being of individuals and communities. On the other hand, they also create more surplus value and productivity for the organizations.

On the basis of our analysis, we argue that the effects of arts and culture activities on communality and participation can be viewed as a continuum. In one end of the continuum, communality and participation, which are assisted by the projects' culture and health activities, may help individuals to get at least a grip on their lives. In the other end, communality and participation are the very conditions for any further effects of arts and culture. In conclusion, we argue that an extensive part of the vagueness in the evaluation is due to the concrete situation of the development projects where they lack methodological training in the evaluation of controversial effects in the interdisciplinary contexts and among multiple public interests.

Keywords: arts and well-being, social inclusion, communality, evaluation

Taiteen ja kulttuurin vaikuttavuus on askarruttanut tutkijoita useasta näkökulmasta. Yhdysvaltalainen filosofi Martha Nussbaum (2010) on kirjoittanut taiteen merkityksestä oppimisen, empatian ja leikin kannalta, mutta hän korostaa myös taiteen merkitystä moraalisten tunteiden kannalta. Kiistelystä kohteena on ollut näkemys taiteen ja kulttuurin itseisarvosta ja toisaalta instrumentaalinen tai välineellinen näkemys taiteesta. Erityisesti jälkimmäisessä näkemyksessä taiteen on nähty edistävän terveyttä, hyvinvointia ja sosiaalista osallisuutta, mutta myös vaikuttavan positiivisesti taloudellisilla mittareilla mitattuna. Samoin tavoissa ymmärtää kulttuuri esimerkiksi taiteena, perinteenä tai arkisena elämisen tapana on merkittäviä eroja (esim. Pirnes, 2008; Honkasalo & Salmi & Launis, 2012, s. 13–15).

Viime aikojen suomalaisessa keskustelussa taiteen hyvinvointivaikutuksista ovat korostuneet teemat, joiden avulla taide liitetään normatiivisesti yksilön oikeuksien joukkoon. Toisaalta demokraattisen kulttuuripolitiikan periaatteena on ollut pitkään tuoda taide osaksi yhteiskuntaa hyvinvointivaltion kehittämisen projektissa. Taide- ja kulttuuripalvelut on haluttu tasa-arvoisesti kaikkien väestöryhmien saataville alueellisista ja sosiaalisista eroista riippumatta. Taiteen katsotaan olevan kaikille kuuluvaa yhteistä hyvää. Kansalaisten omakohtaisen tekemisen ja taiteen harrastamisen lisäksi taide- ja kulttuuritoimintojen avulla on pyritty lisäämään yhteisöllisyyttä ja yhteiskunnallista osallisuutta (Liikanen, 2010; Saukkolin, 2012). Osallisuus ja toimijuus ovatkin keskeisiä teemoja 2010-luvun yhteiskunta- ja kulttuuripoliittisessa keskustelussa (Pirnes & Tiihonen, 2010; Raivio & Karjalainen, 2013; Virolainen, 2015). Osallisuudesta ja yhteisöllisyydestä on viimeisen kymmenen vuoden aikana tullut periaatekaksikko, joka esiintyy liki kaikissa yhteiskuntapoliittisissa dokumenteissa Euroopan Unionista kuntatason strategioihin. Poliittikaohjelmissa osallisuus hahmotetaan sekä tavoitteena että keinona lisätä yksilön hyvinvointia, joka kasvattaa edelleen yhteiskunnan sosiaalista eheyttä, kestävyyttä ja luottamusta (Raivio & Karjalainen, 2013, s. 12)¹.

Osallisuudella on lukuisia määritelmiä ja

merkityksiä. Sen voi nähdä sisältävän sekä tunnetta että toimintaa: tunnetta kuulumisesta ja mukana olemisesta, sekä vaikuttamiseen osallistumista. Osallisuuden lähikäsitteitä ovat osallistuminen ja osallistaminen. Osallistuminen on konkreettista mukanaoloa ja vaikuttamista, ja se on yksi osallisuuden muoto. Osallistaminen taas yksilöiden aktivointitapa, jossa tavoitteena on tuottaa osallisuuden kokemuksia. Halu ja motivaatio osallistamiseen syntyvät jossain muualla kuin aktivoitavassa yksilössä. (Särkelä-Kukko, 2014, s. 35.)

Osallisuutta on syytä tarkastella sekä yksilön että yhteiskunnan rakenteiden näkökulmasta, sillä kuulumisen tunteeseen ja mahdollisuuteen osallistua vaikuttavat sekä yksilön voimavarat että yhteiskunnan tarjoamat resurssit ja asenneilmapiiri (Särkelä-Kukko, 2014, s. 39), jotka ovat edelleen toistensa kanssa vuorovaikutuksessa. Osallisuuden vastaparina on nähty usein syrjäytyminen, joka on terminä saanut paljon kritiikkiä osakseen (ks. esim. Känkänen, 2013, s. 28; Raivio & Karjalainen, 2013, s. 15). Syrjäytyminen viittaa yksilön omaan toimintaan, kun taas laajemmat yhteiskunnalliset eriarvoisuuden rakenteet huomioon ottaen tulisi puhua enemmän syrjäytetyksi tulemisesta. Osallisuuden kokemuksellisuutta ajatellen harva kokee itsensä syrjäytyneeksi vaan pikemminkin yhteiskunnasta syrjään jätetyksi. Osallisuutta lisäävissä hankkeissakin on siirrytty paljolti puhumaan osallisuuden mahdollisuuksien tarjoamisesta ennemminkin kuin ”syrjäytyneiden osallistamisesta”. (Esim. Jämsén & Pyykkönen, 2014.) Osallisuus esiintyy usein myös valtaistumista merkitsevän *empowerment*-käsitteen rinnalla tai sitä korvaamassa *empowermentiin* liittyvän psykologisen ja yksilöllisen painotuksen vuoksi. (Europe for Citizens, 2014.)

Yhteisöllisyys esiintyy usein osallisuuden käsiteparina, jolloin korostuu jossain itseä suuremmassa mukana olemisen tunne, yhdessä tekeminen sekä luottamus ympäröivään yhteisöön tai/ja yhteiskuntaan. Esimerkiksi ESR-rahoitteisen *Kolmas lähde – Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisoalojen kolmas sektori hyvinvointipalvelujen tarjoajana* -hankkeen julkaisussa Marjatta Bardy (2010) tuo esille osallisuuden merkityk-

sen osana hyvinvointia viitaten muun muassa Erik Allardt'n hyvinvoinnin kolmijakoon *having* (elinolot ja ympäristö) – *loving* (yhteyssuhteet) – *being/doing* (osallistuminen ja tekeminen). (Ks. myös Raivio & Karjalainen, 2013; s. 16; Särkelä-Kukko, 2014; Virolainen 2015, s. 20–21.) Osallisuus on Bardyn (2010, s. 41) mukaan osa hyvinvoinnin *being/doing* -ulottuvuutta, joka tarkoittaa maailmaan orientoitumista, kaikessa tekemisessä ja kaikissa suhteissa tapahtuvaa inhimillisen olemassaolon mielellistä hahmottamista. Tässä artikkelissa ymmärryksemme hyvinvoinnin, osallisuuden ja yhteisöllisyyden suhteesta pohjautuu siihen, miten tutkimissamme kulttuurihyvinvointihankkeissa tätä suhdetta hahmotetaan. Emme siis ota kantaa siihen, mikä tapa määrittellä hyvinvointi, osallisuus ja yhteisöllisyys olisi paras tai sopivin, vaan tutkimme sitä, miten käsitteet hankkeiden dokumenteissa määritellään.

Tässä artikkelissa tutkimme, miten taiteen, kulttuurin ja hyvinvoinnin merkityksiä yhdistävissä Euroopan Unionin rakennerahastojen rahoittamissa projekteissa puhutaan taiteen ja kulttuurin vaikuttavuudesta osallisuuden ja yhteisöllisyyden edistäjänä. Kysymme, miten projektit näkevät taiteen ja kulttuurin vaikuttavan hyvinvointiin? Miten ne arvioivat toimintaansa tästä näkökulmasta ja millaisia indikaattoreita niissä on kehitetty vaikutusten arvioimista varten?

Taiteen hyvinvointivaikutus on ollut Suomessa laajamittaisten kehitysprojektien kohteena aina 1990-luvulta lähtien. Viidentoista vuoden aikana meillä on toteutettu satoja taiteen hyvinvointivaikutuksia kartoittavia projekteja. Keskeisiä rahoittajia ovat olleet Euroopan Unionin rakennerahastot ESR (Euroopan Sosiaalirahasto) ja EAKR (Euroopan alueellinen kehittämisrahasto), jotka ovat yksistään olleet vastuussa yli sadasta kehityshankkeesta². Sisällöllistä pontta taiteen hyvinvointivaikutuksia tutkiva ja edistävä projektityö on saanut kahden ministeriön koordinoimasta *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia (TAIKU)* -toimintaohjelmasta³ (Liikanen, 2010).

Otamme esimerkiksi kolme rahoitukseltaan suurta⁴, jo päättynyttä EU-hanketta kau-

delta 2007–2013, joita jäsentävät osallisuuden ja yhteisöllisyyden teemat. Teemojen voi nähdä nousevan sekä rahoittajan linjauksesta että hankkeiden omista tavoitteista edistää osallisuutta ja yhteisöllisyyttä. Vain yhdessä hankkeessa määritellään nämä toimintaa jäsentävät käsitteet. *Hymykuopat*-hankkeessa edistettiin kulttuuri- ja taideyhdistysten tarjoamien palvelujen hyödyntämistä terveys- ja sosiaalialalla. *Taiten tuottoa* -hankkeessa tarjottiin yrityksille ja organisaatioille kulttuuri- ja taidetoimintaa työhyvinvoinnin edistämiseksi. *Vaikuttava sirkus* -hanke toimi edellisten lisäksi hoidon ja kuntouttamisen alueella. Tämä jako mukailee *TAIKU*-ohjelmassa (Liikanen, 2010, s. 25–26; ks. myös Pekkala, 2012) esitettyä taidetta, kulttuuria ja hyvinvointia yhdistävien teemojen jakoa kolmeen:

1) osallisuuden ja yhteisöllisyyden ja arjen luovien toimintojen ja ympäristöjen edistäminen taiteen tai kulttuurin keinoin

2) kulttuuri osana sosiaali- ja terveyssektoria ja terveyttä edistämässä

3) työhyvinvointia kulttuurin keinoin.

Rahoittajien muotoilut osallisuudesta ja yhteisöllisyydestä ohjaavat paitsi projektien tavoitteita ja käytäntöjä, mutta etenkin haku- ja raportointivaiheen ilmaisua. Tämä seikka on otettava huomioon, kun tutkitaan hankedokumentteja eikä varsinaisia käytäntöjä ja ihmisten välisiä kohtaamisia hankkeissa. *TAIKU*-ohjelman lisäksi kulttuurin ja taiteen hyvinvointivaikutusten edistämistyötä hallinnon näkökulmasta ovat osaltaan muovanneet EU-hankkeiden toimintalinjat.⁵ Kaikki tässä artikkelissa tutkitavat hankkeet edustivat toimintalinjaa ”Työorganisaatioiden, työssä olevan työvoiman ja yritysten kehittäminen sekä yrittäjyyden lisääminen”⁶. *Taiten tuottoa* -hankkeessa toimintalinjan painotus on erittäin selkeä: siinä pyrittiin tuottamaan uutta, taiteilijoita organisaatioiden palvelukseen työllistävää toimintamallia ja kehittämään mukana olleita organisaatioita työntekijöineen. *Vaikuttava sirkus* -hankkeessa kehitettiin sirkustyötä ja lisättiin merkittävällä tavalla sirkustaiteilijoiden työllisyyttä uusissa yhteyksissä ainakin hankkeen keston ajan. Samoin *Hymykuopat* -hanke tarjosi järjestö-

toimijoille mahdollisuuden kehittää omaa toimintaansa yhdessä sosiaali- ja terveyssektorin kanssa siten, että myös mukana olevat pysyvämät instituutiot oivaltaisivat, miten ja miksi taidetta ja kulttuuria kannattaa ottaa mukaan hoivatyöhön.

Kolme yhteiskunnallista muutosta analyysin taustalla

Kehystämme analyysimme kolmen yhteiskunnallisen ja poliittisen muutoksen kautta. Ensimmäistä muutosta voidaan kutsua projektiyhteiskunnaksi (Rantala & Sulkunen, 2006) ja projektitapaistumiseksi (Brunila, 2011). Projektiyhteiskunnasta kertoo esimerkiksi toimintaohjelmin edistetty kolmannen sektorin rooli hyvinvointipalvelujen tuottajina (esim. Opetus- ja kulttuuriministeriö, s.d.). Tämä näkyy tutkimusaineistoissamme erinomaisesti: kaikissa kolmessa projektissa palvelujen tarjoajina ovat yhdistykset. Projektitapaistumisesta puolestaan kertovat hankkeissa tehtävän arviointitutkimuksen ja konsulttityön lisääntyminen ja vaatimus hanketyön vaikuttavuuden mitattavuudesta.

Näiden taustalla on laaja yhteiskunnallinen poliittis-taloudellinen muutos, jossa valtion osuus julkisten menojen rahoittajana vähenee ja valtio luopuu vähitellen yhteiskunnallisista sääntelytoimista (Yliaska, 2014). Muutos on johtanut hallinnon tasolla hyvinvointipalvelujen rakennemuutokseen, jossa 1990-luvulta lähtien osa sosiaali- ja terveysalan perusrahoituksesta ulkoistettiin, ja se siirtyi valtion budjetista erityisesti EU:n rakennerahastojen kautta erilaisten projektien hoidettavaksi (Rantala & Sulkunen, 2006). Terveys- ja hyvinvointipalvelut ovat siirtyneet markkinoiden kilpailuttamiksi ja rahoittamiksi (esim. Harvey, 2008). Muutos perustuu Euroopan Unionin ja OECD:n myötä tulleeseen *New Public Management* -politiikkaan (Ollila & Koivusalo, 2009).

Vaikka muutos alkoi jo ennen Suomen liittymistä Euroopan Unioniin (Alasuutari & Lampinen, 2006, s. 62), kehittämistyön projektisoittaminen on saavuttanut 2000-luvulla aivan uuden

tason. Esimerkiksi valtioneuvoston hankerekisterin (www.hare.fi) mukaan hankkeiden määrä lähes kaksinkertaistui vuodesta 2000 vuoteen 2004 (Sjöblom, 2006, s. 78). ESR-hankkeissa toteutetaan sekä kansallisia hallituksen poikkihallinnollisten politiikkaohjelmien asettamia tehtäviä, kansainvälisiä strategioita ja ohjelmia sekä EU:n strategioita (Wrede, 2006, s. 89–90).

Toinen muutostekijä on kulttuuripolitiikassa vaikuttava ymmärrys kulttuurin ja taiteen merkityksestä yhteisöllisyyden ja yksilöiden hyvinvoinnin edistämiseksi sekä kulttuurisesta yhteiskuntapolitiikasta. Kulttuurisen yhteiskuntapolitiikan teema näkyi muun muassa 1990-luvulla Valtioneuvoston kulttuurihankkeen tavoitteessa saada kulttuurista näkökulmaa esille eri hallinnonaloilla sekä vaikuttaa niiden toimintaan ja sitä kautta koko yhteiskuntapolitiikkaan. Lisäksi kulttuurihankkeessa oli tavoitteena lisätä kansalaisten osallistumista ja demokraattista kulttuurin hallintaa. (Pirnes, 2008, s. 223–226.) Anita Kankaan (2002, s. 375–378) mukaan tästä oli kyse myös EU:n rakennerahastojen 1990-luvulla tuomissa uusissa kulttuurin rahoitusmahdollisuuksissa. Kankaan mukaan kulttuurin ja taiteen näkeminen yhteiskuntapoliittisen kehityksen kautta saattaa vahvistaa taiteen ja kulttuurin välineellistä luonnetta, ja tässä näkemyksessä kulttuurille ja taiteelle haetaan erityisesti ”taloudellisia tai edes sosiaalisia perusteluja” (Kangas, 2002, s. 378).

Kangas on tutkinut yhdessä Johanna Hirvosen kanssa vuosina 1995–1999 toteutuneita EU:n rakennerahastojen osarahoittamia kulttuuriprojekteja (650 hanketta), ja hän kysyy artikkelissaan, saiko taide- ja kulttuuritoiminta uudenlaisia yhteiskuntapoliittisia perusteluja uudessa tilanteessa. (Kangas, 2002, s. 378.) Kankaan (2002) mukaan tutkimusaineistona olleiden kulttuuriprojektien asema kulttuuripolitiikan määrittelyprosesseissa oli varsin diffuusi⁷:

Euroopan unionille ne ovat kulttuurin näkökulman huomioonottavaa aluepolitiikkaa, opetusministeriölle alueellisen näkökulman huomioonottavaa kulttuuripolitiikkaa, maakuntien liitoille kulttuurin näkökulman huomioonottavaa alueellista kehittämistä ja hankkeille itselleen koulutusta, kulttuurityötä, sosiaalityötä, matkai-

lutoimintaa, yritystoimintaa, verkostoitumista uusien tahojen kanssa, taiteellista toimintaa, kaupunkistrategiaa, maaseudun kehittämistä jne. (Kangas, 2002, s. 387).

Kulttuurin ja taiteen merkitys ei ole useissaan projekteissa yksiselitteinen, vaan ennemminkin eri intressitahojen kohtaamisessa syntyvä, muotoutuva ja muuttuva. Siksi hankkeita koskevista aineistoistakin on usein vaikeaa löytää selkeää määritelmää siitä, mikä taiteen tai kulttuurin merkitys milloinkin on käytössä.

Kolmanneksi taustalla vaikuttavat työelämän rakenteellista ja laadullista muutosta koskevat keskustelut muun muassa joustavan ja luovan työntekijän ihanteesta sekä epävarmasta prekaaristyöstä (Jakonen, Peltokoski & Virtanen, 2006; Julkunen 2009). Myös työhyvinvointi on noussut viime vuosina keskeiseksi teemaksi suomalaisessa yhteiskunnassa muun muassa työurien pidentämistä koskevissa poliittisissa linjauksissa. Yritykset ja organisaatiot ovat entistä kiinnostuneempia työtekijöiden hyvinvoinnista ja sen kytköksestä tuottavuuteen sekä innovaatioiden ja luovuuden edistämiseen. (Brandenburg, 2007; Schiuma, 2011; Pässilä, 2012.) Taiteen ja kulttuurin, sekä erityisesti taiteellisten menetelmien tai soveltavan taiteen merkitystä työhyvinvoinnille onkin kokeiltu lukuisissa kehittämishankkeissa, muun muassa edellä mainitun Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelman myötä (Liikanen, 2010).

Valitsemamme tutkimusaineisto koostuu Taiten tuottoa, Hymykuopat ja Vaikuttava sirkus -projektien julkisista dokumenteista, ja erityisesti hankkeiden loppujulkaisuista ja -raporteista. Olemme lukeneet raportteja kiinnittäen huomiota erityisesti taiteen ja kulttuurin määrittelyihin, osallisuus- sekä yhteisöllisyyspuheeseen, sekä tapaan, millä raporteissa puhutaan vaikuttavuudesta, sen arvioinnista ja tutkimuksesta.

Kolme näkökulmaa osallisuuteen ja yhteisöllisyyteen

Merkityksellisiä kohtaamisia Hymykuopat-hankkeessa

Valtakunnallinen *Hymykuopat – Hyvinvointipalvelujen monialaiset yhteistuotannot* -hanke oli käynnissä 2009–2012 ja sitä rahoittivat Euroopan Sosiaalirahasto ja Lapin ELY-keskus. Hanketta hallinnoitiin Salon kaupungista. Hanke oli yksi opetus- ja kulttuuriministeriön kymmenestä hankkeesta isommassa *Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisoalojen kolmas sektori hyvinvointipalvelujen tarjoajana* -kehittämishankkeessa. Näitä hankkeita koordinoi *Kolmas lähde* -koordinaatiohanke ja niiden yhteisenä tavoitteena oli kehittää kolmannen sektorin yhdistys- ja järjestötoimijoiden yhteistyötä kuntien kanssa.

Hanke on erinomainen esimerkki hyvinvointityön projektitapaistumisesta ja sen osittaisesta siirtymisestä kolmannen sektorin hoidettavaksi. Se toteutti myös kulttuurin yhteiskuntapoliittista tehtävää muun muassa kansalaisten osallisuuden edistäjänä.

Hymykuopat-hankkeessa viisi kuntaa ja kymmenen taide- ja kulttuuriyhdistystä lähti mukaan kehittämään ja vahvistamaan järjestöjen roolia hyvinvointipalveluiden tuottajina. Hankkeessa oli taiteilijoita kuva-, tanssi- ja sanataiteen, nukke- ja puheteatterin, elokuvan ja musiikin aloilta.

Rakennerahaston tietopalvelusta löytyvän projektikuvauksen⁸ mukaan hanke tuottaa ensisijaisesti uusia menetelmiä ja osaamista kulttuurialan yhdistyksille kuntien eri yksiköiden ammattilaisten kanssa. Toiseksi hankkeessa oli tarkoitus tehdä kuntien hyvinvointipalveluita ostavien yksiköiden henkilökunnalle ja tuottajille tutuksi kulttuurityön merkitystä sekä kehittää monialaisten hyvinvointipalveluiden ostotaitoa. Kolmanneksi tavoitteena oli välittää kuntien hoito- ja kasvatushenkilökunnalle ymmärrystä kulttuurityön merkityksestä osana hoitotyötä.

Hankkeessa testattiin ja muovattiin kehitettäviä menetelmiä välittömissä asiakaskontaktteissa vanhusten, nuorten ja lasten kanssa. Menetelmien tavoitteina oli muun muassa lisätä

vanhusten sosiaalisia kontakteja ja liikkumista ja yleensäkin merkityksellisyyden kokemusta, ehkäistä oppimisvaikeuksia omaavien lasten ongelmia ja lisätä lasten ja nuorten osallisuutta oman ympäristönsä rakentamiseen.

Yksilöihin suuntautuvana tavoitteena oli ”huomioida jokaisen ihmisen inhimilliset perustarpeet, kuten tarve olla hyödyllinen ja merkittävä sekä saada äänensä kuuluville itselle ominaisella tavallaan koko elämänsä ajan” (*Hymykuopat*-hanke, s.d.). Hankkeen loppuraportissa kerrotaan, ”mitä *Hymykuopissa* saavutettiin, kun ihmisiä lähestyttiin merkityksellisenä olentona – ei sairausstatusten, motoristen ja sosiaalisten häiriöiden tai olemista monilla rajaavilla ehdoilla määriteltynä ihmisinä” (Malmivirta & Taivainen, 2012, s. 11). Loppuraportissa nojataan John Deweyn (1934/2010) taideteoriaan, josta nostetaan esille erityisesti taiteen kokemuksellisuus ja kyky kommunikoida, ylittää rajoja ja rikastuttaa elämäntapojä (esim. Malmivirta & Taivainen, 2012, s. 10; Malmivirta, 2012, s. 108).

Osallisuutta hahmotellaan loppuraportissa yhteisten ja omien asioiden hoitamiseen osallistumisen sekä sosiaalisen pääoman näkökulmasta. Taidelähtöiset hankkeet luovat tilaa kohtaamisille, joissa rakennetaan yhteisöllisyyttä ja mahdollistetaan osallistumista yhteisiin sekä yksilöllisten tarpeiden huomioimiseen. Osallisuutta luovat sekä jaettu käsitemaailma muun muassa kulttuuriperinnön vaalimisena, että yksilön oman historian huomioiminen (Malmivirta & Taivainen, 2012, s. 9–10). Osallistamisesta puhutaan vain konkreettisten taidelähtöisten menetelmien yhteydessä: menetelmät ovat osallistavia. Raportin osallisuutta pohjustavassa artikkelissa tuodaan esille painokkaasti (hyvinvointi)yhteiskunnan tehtävä osallisuuden mahdollistajana:

Osallisuus edellyttää tilan ja paikan luomista osallistumiselle, jotta yksilöt voivat olla aktiivisia, itse hyvinvointia tuottavia jäseniä. Yhteiskunta tarjoaa tällöin jäsenilleen keinoja, välineitä ja materiaaleja oman kasvun ja itsestä löytyvien voimavarojen esiintuojaksi. (Malmivirta & Taivainen, 2012, s. 9.)

Työ ja yhteishenki – Taiten tuottoa

Taiten tuottoa – Työhyvinvointia kulttuurista – toiminnan vakiinnuttaminen -hanke oli jatkoa Itä-Suomen yliopistosta koordinoitulle *Kulttuurista työhyvinvointia* -hankkeelle. Molempia hankkeita koordinoi Itä-Suomen yliopiston koulutus- ja kehittämisspalvelu Aducate. Ensimmäinen hanke toimi vuosina 2009–2011, ja sen rahoittajia olivat Euroopan sosiaalirahasto, Pohjois-Karjalan ELY-keskus sekä Joensuun kaupunki. Yhteistyökumppaneina oli paikallisia taide- ja kulttuuri alan yhdistyksiä sekä Joensuun kaupungin kulttuuritoimi. Yhteistyössä mukana oli myös Pohjois-Karjalan taidetoimikunta, jonka hallinnoitavaksi taitentuottoa.fi -sivusto hankkeen jälkeen siirtyi. Toiminnalla on ollut siis ainakin tässä mielessä jatkuvuutta, ja verkkosivujen mukaan parhaillaan suunnitellaan Taiten tuottoa -keskusta, jonka tarkoituksena on toimia taiteilijoiden ja työhyvinvointipalvelujen ostajien välittäjäorganisaationa.

Taiten tuottoa -hankkeessa lähtökohtana olivat työyhteisöjen osallistuminen taiteelliseen tapahtumaan sekä taiteelliseen tuotteeseen (ks. taiteen ja liiketoiminnan yhdistämisen orientaatioista Darsø, 2004, s. 41–47; myös Jansson o.s. Korhonen, 2011, s. 70–71). Kahdeksassa osaprojektissa tehtiin muun muassa elokuvia, veistos, yhteinen roolipeli sekä valokuvanäyttely. Pääpaino oli taiteilijoiden luotsaamassa yhteisessä päämäärässä, tekemisen prosessissa ja osallistamisessa. Osallistaminen mainittiin loppuraportissa vain kerran, ja sillä tarkoitettiin osallistujien mahdollisuutta vaikuttaa itse taideprosessiin ja suunnitella sitä. (Oinonen-Edén, 2013e, s. 36.)

Osallisuuden käsite ei tullut loppuraportissa lainkaan esille. Tässä hankkeessa työyhteisöjen kehittämistä jäsentääkin osallisuuden tematiikan sijaan yhteisöllisen tekemisen ja työyhteisön kehittämisen näkökulma. Yhteistyötä ja yhteisöllisyyttä pyritään kehittämään, koska se koetaan merkittäväksi työn tekemisen kannalta. Mielestämme osallisuudesta puhuminen työyhteisöissä toteutettavissa kehittämissprojekteissa saattaisi kuitenkin lisätä demokratian ja vaikuttamisen näkökulmia, ehkä jopa ajatuk-

sia siitä, että työyhteisössä on hierarkioita, jotka estävät joidenkin ihmisten osallistumista. Yhteistyöstä ja yhteisöllisyydestä puhuminen tai sen korostaminen osallisuuden sijasta voidaan nähdä myös yhtenä tapana väistää työpaikoilla ja organisaatioissa välttämättä vallitsevista valtahierarkioista puhumista.

Yhteisö on vaikutuksen ehto – Sosiaalinen sirkus ja Vaikuttava sirkus

Sosiaalinen sirkus -hanketta (2009–2011) ja sen työn pohjalle syntyneitä *Vaikuttava sirkus* -hanketta (2011–2014) koordinoitiin Tampereen yliopiston Tutkivan teatterityön keskukselta, ja ne toimivat ESR-rahoituksen lisäksi hankkeisiin osallistuneiden kaupunkien tuella. Ensimmäinen hanke keskittyi sosiaalisen sirkuksen käytäntöjen kehittämiseen, kun taas myöhemässä hankkeessa paneuduttiin myös vaikuttavuuden kysymyksiin.

Hanke on raportoinut toimintansa vaikutuksia (Kekäläinen & Kakko, 2013a) sekä laatinut oppaan hyvinvointivaikutusten tutkimiseksi (Kekäläinen & Kakko, 2013b). Hankkeen yhtenä tavoitteena oli antaa sirkusorganisaatioille työkaluja sirkuksen hyvinvointivaikutusten todentamiselle ja näin parantaa sosiaalisen sirkuksen toiminnan rahoitusmahdollisuuksia ja alan ammattilaisten työllistymistä. Toinen tärkeä tavoite oli lisätä kuntien ja sirkusten välistä vuoropuhelua sekä tuotteistaa ja valtavirtaistaa jo toimivia sirkuksen hyvinvointipalveluita sirkusten ja kuntien yhteisissä työseminaareissa. Hankkeen aikana järjestettiin sirkusopetusta kuudessa eri osatoteuttajasirkuksessa, ja entistä suurempi joukko sirkustaiteilijoita ja -ohjaajia pääsi työskentelemään erilaisten erityisryhmien parissa. Hankkeen sirkusopetuksen kohderyminä oli muun muassa erityistä tukea tarvitsevia perheitä, lähiöiden lapsia ja nuoria maahanmuuttajia valmistavia luokkia, vanhainkodeissa ja hoitolaitoksissa asuvia vanhuksia, kehitysvammaisia, päihde- ja mielenterveyskuntoutujia ja työyhteisöjä.

Sosiaalisen sirkuksen⁹ tavoitteita voivat olla yhdessä tekeminen, sosiaalisten taitojen kehittyminen, yhteisöllisyyden kehittyminen ja hyvä

yhteishenki. Sosiaaliset tavoitteet voivat olla julkilausuttuja, mutta voidaan puhua myös piilopetussuunnitelmasta, joka tarkoittaa ohjaajan ja järjestävän tahon tietoisia tavoitteita, joita ei lausuta kuitenkaan osallistujien kesken (Hytinen, 2011, s. 19, 21). Tämä liittyy leimaan, jota erityisryhmille kohdistetut toimet voivat aiheuttaa (Saarelainen, 2012, s. 16). Vastaavasta ilmiöstä on puhuttu termin ”syrjäytyminen” yhteydessä: kenellä on valta määrittellä joku syrjäytyneeksi tai syrjäytymisuhan alaiseksi? (Ks. esim. Känkänen, 2013, s. 28.) Sama kysymys koskee osallisuuden lähikäsitettä ”osallistaminen”, jossa keskeiseksi toimijaksi ja toiminnan määrittelijäksi mieltyy helposti ”auttaja”, osallisuuden puutteesta kärsiviä tukeva henkilö, hanke tai instituutio. (Ks. myös Virolainen, 2015, s. 20.) Osallisuudesta *Vaikuttava sirkus* -hankkeen arvioinnissa puhutaan nimenomaan nuorten syrjäytymisen yhteydessä: ”elämähallinnan puutteet ja yhteiskunnallisen osallisuuden rajautuminen voivat johtaa siihen, että nuori syrjäytyy yhteisöstään ja yhteiskunnasta” (Kinnunen & Lidman, 2013, s. 14). Vaikuttavien nuorten omaäänisten puheenvuorojen tueksi sosiaalinen sirkus kehystetään raportissa sosiaalisen kuntoutuksen muodoksi, ”jossa pala palalta rakennetaan ihmisen edellytyksiä toimia aktiivisena kansalaisena ja toteuttaa itseään yhteiskunnan jäsenenä” (Kinnunen & Lidman, 2013, s. 17).

Vaikuttava sirkus -hankkeen arvioinnissa yhteisöllisyyttä käsitellään paljolti implisiittisenä, koska sirkuksen katsotaan pitkän historiallisen kokemuksen perusteella olevan jo lähtökohteisesti yhteisöllistä toimintaa. Onnistuminen rajat ylittävissä toiminnoissa ei toteudu ilman yhteisön, muiden osallistujien läsnäoloa (Kinnunen & Lidman, 2013, s. 12). Markku Hyypän (2013) sosiaalisen pääoman käsitettä hyödyntävään tutkimukseen viitaten raportissa todetaan, että ”kulttuuriharrastusten sosiaalisuus, yhteisöllisyys ja yhteenkuuluvuuden tunne lisäävät ihmisen hyvinvointia ja lisäävät odotettua elinaikaa. Yhdessä tekeminen vaikuttaa terveyteen yksin tekemistä myönteisemmin.” (Kinnunen & Lidman, 2013, s. 13.)

Vaikuttavuuden arviointi tutkimissamme hankkeissa

Indikaattoreiden ja mittareiden kehittämisestä on tullut taiteen ja kulttuurin sekä hyvinvointivaikutusten tutkimuksessa tavoiteltava asia. Esimerkiksi vuonna 2008 Opetusministeriössä käynnistettiin hanke kulttuuripolitiikan indikaattoreiden kehittämiseksi, jonka taustalla oli ”yleinen suuntaus painottaa valtionhallinnossa ja ministeriöiden työssä strategisuutta, tiedolla johtamista sekä tulosohjausta ja siihen liittyvää toiminnan seuranta” (OPM, 2009, s. 4; ks. Kuu-sela & Ylönen, 2013, s. 96–98; Rajavaara, 2007). Myös *Kolmas lähde* -hankkeessa tuotettiin vuosina 2013–2014 kaksi raporttia¹⁰, joissa luodaan kokonaiskuvaa kulttuurin ja hyvinvoinnin vuorovaikutuksesta vaikuttavuuden näkökulmasta.

Hymykuopat-hankkeessa projektiyhteiskuntaan kuuluva vaade toiminnan raportoinnista ja arvioinnista toteutettiin dokumentoimalla hankkeessa tehtyä työtä kertomalla hankkeen eri osakokonaisuuksista osallistujien tarinoin ja valokuvin. Hankkeen loppuraportissa painoarvoa saa taiteen ja kulttuurin näkeminen itseisarvona, ja sellaisenaan osallisuuden ja merkityksellisyysmahdollistajana. Taiteen katsotaan luovan deweyläisittäin mahdollisuuden ylittää rajoja ja esteitä, tiloja ja paikkoja kohtaamisille – tai osallistamisen ja voimaannuttamisen kielellä ilmaistuna: ”*Hymykuopissa* taide on osallistanut ja voimaannuttanut.” (Malmivirta, 2012, s. 108.) Taiteen ja kulttuurin vaikutuksista tehtyyn aiempaan tutkimukseen viitataan raportissa yhdellä laatikkotekstillä, jossa on lueteltu lähteitä aiheesta tehtyihin tutkimuksiin. Raportin vakuuttavuus syntyy monista pienistä tarinoista ja kuvista eikä mittauksista ja kyselyistä. Tulkitsemme deweyläisen ja taidekasvatuksellisen kehystyksen (ks. myös Sederholm, 2007) olevan suomalaisessa kulttuurihyvinvointikeskustelussa yksi tapa vastustaa voimakkaan välineellistävää ja taloudellista hyötyä painottavaa diskurssia. Yhtä aikaa raportti tunteita herättävien kuvineen tuottaa kuitenkin myös varsin harmonista kuvaa projektin arjesta. Yhteisötaiteilija Suvi Aarnio (2007) on korostanut, että rahoittajille ja potentiaalisille työnantajille suunnatut

raportit eivät tarjoa välttämättä aineksia syvälliselle projektianalyysille, johon myös epäonnistumiset ja hankaluudet mahtuisivat mukaan. Tämä on syytä huomioida, kun erilaisia hankkeiden arviointeja ja loppuraportteja luetaan: ne perustuvat lähtökohtaisesti erilaisille tiedonintresseille kuin tieteellinen tutkimus.

Taiten tuottoa -hankkeen loppujulkaisussa keskeisiksi tavoitteiksi asetettiin pilotoitujen työhyvinvointipalvelujen vakiinnuttaminen pysyväksi toiminnaksi sekä kulttuuri- ja taideinterventioiden vaikutusten osoittaminen järjestelmällisten mittausten ja arviointien avulla. (Oinonen-Edén 2013b, s. 10). Tässä hankkeessa kokeiltu monimenetelmällisyys on tuloksellisuuden mittaamisen ja indikaattorien kehittämisen jatkon kannalta tärkeää. Sen vuoksi paneudumme *Taiten tuottoa* -hankkeen käsitelyyn kahta muuta hanketta perusteellisemmin. Tutkimusta aiheesta kaivataan kipeästi lisää toiminaan rahoittajien ja poliitikkojen vakuuttamiseksi, ja tulkitsemme käytännöllisen tiedonintressin näkyvän myös arvioinneissa. Vakuuttavuutta haetaan muun muassa yhteistyöllä yliopistojen ja tutkimuslaitosten kanssa. Esimerkiksi *Taiten tuottoa* -hankkeessa mittauksia tehtiin yhteistyössä Työterveyslaitoksen kanssa Parempi Työyhteisö -kyselyllä täydentäen sitä hankkeen toivomilla lisäkysymyksillä. Hanke teki oman kyselyn. Molemmissa mittauksissa toimintaan osallistuneet työyhteisöjen jäsenet arvioivat työyhteisönsä hyvinvointia ja toimintaa alku- ja loppukyselyihin vastaamalla. Kyselyyn sisältyi myös kysymyksiä toteutetun taide- ja kulttuuriprojektin koetuista vaikutuksista väitteiden muodossa sekä avovastauksina.

Hankkeen nimessä korostuu taiteen merkitys ”tuotolle”, ja loppuraportin esipuheessa avataan termin erilaisia merkityksiä: ”Taitava uudenlaisten toimintatapojen ja yhteiskunnan eri sektoreiden välisen yhteistyön hyödyntäminen antaa lisätuloa taiteilijoille ja tukee työyhteisöjen hyvinvointia, toimintaa ja tuottavuutta” (Oinonen-Edén, 2013, s. 5). Loppuraportissa otetaan huomioon jonkin verran aiemmin tehtyä tutkimusta ja reflektoidaan kriittisesti mittaamisen mielekkyyttä sekä erilaisia näkömääriä soveltavasta taiteesta ja taiteen itseisar-

vosta. Mittaamisen mielekkyyttä pohdittaessa tekstissä viitataan muun muassa Kai Lehikoisen (2013) kriittiseen blogikirjoitukseen, jossa haastetaan näkemystä taiteen pyhydestä tai taiteilijan neroudesta nykymaailmassa, jossa taiteelta odotetaan vuorovaikutusta maailman kanssa. Lisäksi raportissa tuodaan esille TAIKA-hankkeen julkaisuissa (Rönkä et al., 2011; Rantala & Korhonen, 2012) esitetyjä näkemyksiä taide toiminnan hyvinvointivaikutusten mittaamisen ongelmista ja mahdollisuuksista.

Mittaamisen haasteiksi mainittiin erityisesti epäselvyys siitä, miten yhteisöllisiä vaikutuksia pystytään todentamaan (Wallenius-Korkalo 2011, s. 49, 53–54; viitattu Oinonen-Edén, 2013c, s. 15). Ongelmaksi mainitaan myös vaikeudet sen erottelamisessa, mitkä vaikutuksista johtuvat kulttuuri- ja taidelähtöisistä menetelmistä, mikä muista seikoista työyhteisössä tai yksilöiden elämässä (Rantala, 2012, s. 17; viitattu Oinonen-Edén, 2013c, s. 16). Arvioinnin ongelmia nähtiin kiire ja resurssipuute. Se johtaa arvion mukaan puutteelliseksi jääneeseen seurantaan. (ks. Oinonen-Edén, 2013c, s. 16.)

Mittaamisen mahdollisuuksia ovat loppujulkaisun mukaan ”havaita, tiedostaa ja dokumentoida pienet muutokset, jotka yhdessä muodostavat hitaammin syntyvän ja vähitellen nähtävän vaikuttavuuden kokonaiskuvan” (Wallenius-Korkalo 2011, s. 49, 53–54; viitattu Oinonen-Edén, 2013c, s. 15). Kun mittaamisessa ja arvioinnissa käytetään monia menetelmiä ja riittävästi tutkittavia työyhteisöjä, voidaan todeta kulttuuritoimien erilaisia vaikutuksia (Rantala 2012, s. 17; viitattu Oinonen-Edén, 2013c, s. 16). *Taiten tuottoa* -hankkeessa ja sitä edeltävissä hankkeissa tehtyjen kyselyjen lähtökohtana vedotaan muun muassa Työterveyslaitoksen asemaan alan asiantuntijaorganisaationa, mittausten ja arvioinnin järjestelmällisyyteen ja monipuolisuuteen sekä mahdollisimman suureen tutkittavien pilottien määrään, tarkkoihin muistioihin ja havaintopäiväkirjoihin (ks. Oinonen-Edén, 2013c, s. 16). Hankkeen oma kysely ei ole varsinainen tieteellinen tutkimus vaan suunta-antava kartoitus (Puhakka, 2013, s. 35). Loppujulkaisun liitteenä on kuitenkin rinnakkain sekä hankkeen omien että Työterveyslaitoksen

mittausten ja kyselyjen tulosten visualisointeja pylväsdiagrammeihin.

Hankkeen vaikuttavuutta kyselyn perusteella luonnehditaan seuraavasti:

Lukujen perusteella voidaan todeta, että jotakin myönteistä näyttää kulttuuri- ja taideprojektien aikana tapahtuneen. Tämän kyselyn avulla ei tosin saada tietoa, onko taustalla ollut jokin muu asia kulttuuri- ja taideprojektin lisäksi, joka olisi vaikuttanut myönteisesti koettuun hyvinvointiin (ks. myös Rantala, 2012, s. 17). Toisaalta loppukyselyn tulosten mukaan vastaajat kokivat toteutetun kulttuuri- ja taideprojektin hyödylliseksi. (Puhakka 2013, s. 36.)

Suurimmat positiiviset muutokset alku- ja loppukyselyiden välillä koskivat työstressiä, tiedonkulkua ja työhyvinvoinnin tukemista. Näyttäisi myös siltä, että hankkeen aikana koettiin positiivisia vaikutuksia yhteisöllisyyteen, luovuuteen, työilmapiiriin ja esimiessuhteeseen. Vastaajat kokivat tosin työyhteisönsä hyvinvoinnin suhteellisen hyväksi jo ennen projektia.

Hankkeen oman kyselyn avoimissa vastauksissa¹¹ oli myös kielteisiä mainintoja. Oinonen-Edénin mukaan ne liittyivät ”pääosin työyhteisöjen aikaisempiin konflikti- ja stressitekijöihin, jotka olivat edenneet jo niin pitkälle, etteivät niihin kulttuuri- ja taidelähtöiset, ennalta ehkäisevät, menetelmät vaikuttaneet” (Oinonen-Edén 2013e, s. 37). Voidaankin pitää jopa epäeettisenä tuoda taidetta ja taiteilija esimerkiksi työyhteisöön korjaamaan ongelmallista tilannetta, joka johtuu rakenteellisista tai ylemmän tason ongelmista, joihin työntekijät eivät voi vaikuttaa (ks. myös Brandenburg, 2012, s. 261).

Hankkeen omien vaikutustutkimusten tuloksia vertailtiin ruotsalaisen TILLT-toiminnan (Areblad, 2009) ja TAIKA-hankkeiden tuloksiin, joista löytyikin yhtäläisyyksiä ja samansuuntaisia tuloksia. Raportin loppuun on kirjattu myös taiteilijoiden ja hankkeisiin osallistuneiden työnantajien kokemuksia ja havaintoja. *Taiten tuottoa* -hankkeessa yhteisöllisyyttä painotetaan työhyvinvoinnin näkökulmasta. Muotoillut mittarit ja niihin liittyvät kysymykset mittaavat koettua eli subjektiivista hyvinvointia. Vaikka erityisesti hankkeen tekemää omaa vai-

kutustutkimusta kohtaan esitetään monenlaisia varauksia muun muassa tulosten yleistettävyyden suhteen, haetaan niille tukea joistakin vastaavista tutkimuksista. Taiteen vaikutusten arviointitutkimus on vasta alullaan ja etsii metodologiaansa, ja nykyiselle asiantilalle on kuvaavaa, että Työterveyslaitoksen konsulttien suorittama arviointitutkimus toimii raportissa esimerkkinä ”oikeasta tutkimuksesta”, johon itse tehtyä arviota verrataan. Tämä kuvastaa luonnontieteelliselle mittaamiselle annettua arvottavaa merkitystä. Raportissa ei myöskään esitetä yhteisöllisyyden käsitteen avaamista eikä kriittistä pohdintaa. Nämä kaikki seikat heijastavat nykyistä tilannetta, jossa kulttuurin ja taiteen merkityksen huomioivaa mittausinstrumenttia vasta etsitään.

Vaikuttava sirkus -hankkeen arviointi ostettiin tutkimusyrittäjä Sosiaalikehitys Oy:ltä, joka kehitti ja testasi yhdessä sirkusohjaajien kanssa menetelmiä, joiden avulla sirkuksen hyvinvointivaikutuksia saadaan tutkittua. *Vaikuttava sirkus* -hanke on ollut erityisessä asemassa kehityshankkeiden joukossa, koska sillä on ollut aikaa kehittää toimintaansa kaksi projektikautta. Tämä on merkinnyt paljon menetelmien kehittämisen ja tulosten arvioinnin kannalta. Siitä huolimatta myös tässä arvioinnissa todetaan projektikauden lyhyden ongelma sekä se, että pitkittäisvaikutuksia ei ole voitu tutkia riittävän seuranta-ajan puuttuessa (Kinnunen & Lidman, 2013, s. 55). *Vaikuttava sirkus* -hankkeen arvioinnin tehtävä on tuottaa konkreettista ja soveltavaa tietoa ja kokemusta kuntoutuksen käyttöön.

Sirkustoiminnan vaikuttavuuden metodologinen keskustelu on liitetty hankeraportin taustaksi (Kekäläinen, 2013, s. 56–66) tutkija-haastattelujen muodossa. Yhteisöllisyys on sosiaalisen sirkuksen arvioinnissa eriytetty sirkuksen kyvyksi lisätä yhteisöllisyyden kautta toteutuvaa hyvinvointia eri osallistujaryhmissä. Ryhmistä jokainen on arvioitu erikseen. Arvioinnissa on hyödynnetty erilaisia menetelmiä, kuten koettuun hyvinvointiin kohdentuvaa kyselytutkimusta, teemahaastattelua sekä omia vapaamuotoisia arvioita toiminnan merkityksestä. Omia vaikutusmittareita on laadittu sekä mielialasta että koetusta energiatasosta. Arvi-

ointia on validoitu eri ryhmissä. Hanke on myös tuottanut sirkusten käyttöön varsin perusteellisen oppaan hyvinvointivaikutusten arviointiin.

Useimmille hankeraportteille tyypilliseen tapaan tässäkin raportissa ei ole pyritty yhteisöllisyyden tai luovien menetelmien vaikuttavuuden teoreettiseen analyysiin. Sirkustoiminta katsotaan lähtökohtaisesti yhteisölliseksi, ja sen hyvinvointia edistävä merkitys nähdään paljolti siinä, että yhteisöllisyyden perustalla leikin ja luovuuden puitteissa sirkustoiminta mahdollistaa epäonnistumisen sietämistä ja harjoittelamista. Sirkushankkeiden toiminnan arvio on käytännöllistä, ja loppuraportti on kirjoitettu siten, että tulokset on taulukoitu ja esitetty selkeästi. Näin mitattavan toimintakyvyn muutoksia kuvaava toiminta on havainnollisesti nähtävillä ja seuraavien sirkustekijöiden sovellettavissa. *Vaikuttava sirkus* -raportti puhuttelee arviossaan suoraan terveyden- ja sosiaalihuollon, erityisesti kuntoutuksen käyttöä.

Tutkimiemme projektien arviointien ja loppuraporttien tiedonintressit ja lähestymistavat ovat vaihtelevia. Kaikki arvioinnit on tehty kehittämistyön tulosten ja hankkeessa syntyneiden hyvien käytänteiden levittämiseksi ja toiminnan juurruttamiseksi. Juurruttamisen yhdeksi tärkeimmistä keinoista nähdään poliittisiin päättäjiin ja muihin toiminnan rahoittajiin vaikuttaminen ja heidän vakuuttaminen taide- ja kulttuuritoiminnan ”tuloksista” ja ”tuotosta”. *Hymykuopat* -hankkeen raportti pyrkii lisäämään ymmärrystä toiminnasta inhimillisesti vaikuttavin kuvin ja tarinoin. *Taiten tuottoa* -hanke arvioi toimiaan erilaisin mittarein ja pyrkii vakuuttamaan hyödyllisyytään tarinoiden lisäksi numeroin ja diagrammein. *Vaikuttava sirkus* -hankkeen monimenehtimällisen arvioinnin vakuuttavuus perustuu haastattelujen ohella kyselyihin ja mittauksiin, ja sen erityispiirteenä on alan sisäiseen kehittämiseen ja ”laadunvarmistukseen” tähtäävä arviointimittarin kehittäminen sirkuslaisten omaan käyttöön.

Yhä laajemmin viime aikoina on puhuttu hankkeissa tehtävän toiminnan vaikuttavuudesta ja näyttöön perustuvista malleista. Harva projektiraportti tai arviointitutkimus kuitenkaan

pystyy vastaamaan kysymykseen senkaltaisesta vaikuttavuudesta, jolla tarkoitetaan kokeellista luonnontieteellistä tutkimusasetelman sääntöjä muistuttavaa tutkimusta, jossa ”häiritsevät tekijät” eliminoidaan pois verrokkiryhmien avulla. Miksi edes pitäisi? Tuloksellisuuden tutkimisen vaikeutta tekee ymmärrettäväksi tilanne, jossa projektit toimivat. Suurin osa projekteista on käynnistynyt ja toteuttanut toimintaansa vailla alan tutkijankoulutusta tai edes tutkija-ohjaajaa hankkeissa. Sellaisia arviointikriteereitä, joista eri tahot voisivat olla yksimielisiä, ei edes ole olemassa. Niitä rakennetaan parhaillaan eri alojen tutkijoiden, taiteilijoiden ja projektityöntekijöiden yhteistyönä.

Pohdinta

Olemme kysyneet tässä artikkelissa, miten tutkimissamme hankkeiden julkaisuissa puhutaan yhteisöllisyyden ja osallisuuden merkityksestä hyvinvoinnille. Kysyimme myös, mikä rooli kulttuurilla ja taiteella on hyvinvoinnin edistämässä ja miten projektit ovat arvioineet toimintansa tuloksellisuutta tästä näkökulmasta. *Taiten tuottoa* -hankkeen raportissa yhdessä tekeminen ja yhteiseen taideprosessiin osallistaminen toimivat välineinä, joiden avulla työpaikoilla lisättiin ihmisten tapoja olla vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Tulokset näkyivät yksilötasolla itsetunnon kohoamisena mutta myös yhteisöllisyyden kokemuksen lisääntymisenä. Implisiittisenä ”tuottona” yhteinen taidetoiminta mahdollisti organisatioiden tuottavuuden lisäämistä parantuneen työhyvinvoinnin kautta. Se mahdollisti myös uudenlaisia työtilaisuuksia taiteilijoille. *Taiten tuottoa* -hankkeessa havaittiin, että taide- ja kulttuurilähtöinen toiminta voi olla ennalta ehkäisevää. Se ei välttämättä auta, jos työyhteisöissä on aiempia ongelmia. (ks. myös Elo, 2002, s. 348). Tuloksellisuuden tutkimiseen käytettiin menetelmiä, joissa osallistujien kokemukset olivat tärkeällä sijalla.

Hymykuopat-hankkeessa osallisuus tarkoitti mahdollisuutta osallistua itseä ja yhteisöä koskevien asioiden hoitamiseen. Taidelähtöiset

menetelmät loivat luovaa tilaa ihmisten kohtaamisille ja lujittivat yhteisöllisyyttä ja osallisuutta. Tuloksellisuutta kuvattiin osallistuneiden omien kokemusten ja kertomusten avulla. Syrjästä yhteisöön kiinni pääseminen määritteli osallisuutta *Vaikuttava sirkus* -hankkeen dokumenteissa. *Vaikuttava sirkus* -hankkeen loppuraportissa pyrittiin muita hankkeita selkeämmin toimintaan osallistuneiden mitattavien menetelmällisten valmiuksien kehittämiseen ja monimenetelmälliseen lähestymiseen. Hankkeessa korostettiin myös sirkuksessa opittujen ruumiillisten taitojen merkitystä. Sirkustoiminta on luonteeltaan taiteen, leikin ja liikunnan välimaastossa, ja tulosten sovellettavuus ulottuu liikunnallisten perusedellytysten luomiseen. Sirkuksessa opittu kyky selviytyä on kytkettävissä osaksi kuntoutustoimintaa ja elämänhallintaa (Kinnunen & Lidman, 2013, s. 15).

Mielestämme taiteen ja kulttuurin merkitystä yhteisöllisyyden ja osallisuuden lisääjänä voi hahmottaa jatkumona, jossa taidetoiminta yhtäältä auttaa osallistujia saamaan elämän syrjästä kiinni. Taiteen ja siihen osallistumisen merkitys nähdään tällöin sinänsä osallisuutta ja yhteisöllisyyttä luovana. Tällöin osallisuus määrittyy nimenomaan syrjäytetyksi tulemisen tunteen vastakohtana. Yhteiskunta erilaisine projekteineen voi tarjota mahdollisuuksia kokea osallisuutta, yhteisöllisyyttä ja vaikuttamisen mahdollisuuksia. Jatkumon toisessa päässä yhteisöllisyys voi olla suoranainen vaikutuksen ehto. Väliin mahtuu monta tapaa, mitä yhteisöllisyys ja osallisuus voivat hyvinvoinnin edistämisen kannalta merkitä.

Hymykuopat-hankkeen loppuseminaari Salossa toukokuussa 2012 osui kipeään ajankohtaan, sillä Nokia oli juuri irtisanonut työntekijöitään, ja Salon kaupunki joutui tämän seurauksena taloudellisiin vaikeuksiin. Kuntatalouden näkökulmasta verotulojen ja vetovoimaisen työnantajan menetys sekä perheiden ja työntekijöiden näkökulmasta taloudellinen ahdinko toivat tilaisuuteen erityisen leimansa. Taide ja kulttuuri yhteisöllisyyden avustajina ovat kohdanneet kovan haasteen myös laajemmin. Taloudellinen laskusuhdanne on jatkunut ja johtanut hankaluuksiin monella muulla tuotannonalalla. Val-

tion budjetissa julkisia menoja ja siten myös kulttuuriin suunnattuja määrärahoja leikataan jatkuvasti. Toisaalta nykyisessä hallitusohjelmassa (Ratkaisujen Suomi, 2015, s. 18) esitetään ”prosenttitaiteen periaatetta” laajennettavaksi ”yhteistyössä sosiaali- ja terveydenhuollon kanssa taiteen hyvinvointivaikutusten tukemiseksi”. Nähtäväksi jää, mitä tämä tulee käytännössä tarkoittamaan taiteen ja kulttuurin rahoituksen kannalta.

Uusliberalistinen talous on vaikuttanut taiteen hyvinvointivaikutuksista käytävään keskusteluun. Taiteilijat ja taiteentutkijat ovat huolestuneesti panneet merkille, että taiteeseen olennaisesti kuuluva tunteiden käsittely ja ruumiillinen esittäminen ovat tulleet uusliberalistisen talouden ja kapitalismin välineiksi, kun taiteen muutospotentiaalia hyödynnetään tuottavuuden lisäämiseksi (Jackson, 2012; Ridout & Schneider, 2012; ks. myös Brandenburg, 2012, s. 246).

Taidelähtöisissä menetelmissä tai osallistavassa taiteessa nähdään potentiaalia esimerkiksi työelämän kehittämiseksi. Brasilialaisen Augusto Boalin kehittämä forum-teatteri tai ”sorrettujen teatteri” perustui marxilaiseen näkemykseen valtasuhteista. Boal näki forum-teatterin mahdollistavan sorrettujen äänen esille pääsemisen ja demokraattisen kehityksen Latinalaisessa Amerikassa. Soveltavan boalilaisen teatterin piirissä on mahdollisuus yhdessä jakaen refleksiivisesti työstää esimerkiksi työyhteisöjen ongelmia. (Pässilä, 2012, s. 18.)

On kuitenkin tarpeen pohtia, mitä taiteen ja kulttuurin transformatiivisesta voimasta jää jäljelle, jos se valjastetaan edistämään vain tuottavuutta ja tuloksellisuutta, tai kun huomio työhyvinvointityössä kiinnittyy enemmän yksilön tai yksilöiden välisiin suhteisiin kuin rakenteellisten ongelmien käsittelyyn. Cecilia von Brandenburg (2007) on tuonut esille, että työssä jaksaminen koskettaa kaikkia työtätekeviä. Työssä jaksaminen vaikuttaa siten suuresti myös elämänlaatuun, jonka kohentaminen on eettistä toimintaa. Kuten aiemmin toimme esille, hankkeiden päämäärissä on eroavaisuuksia, ja on merkitystä, kenelle hankkeiden tavoitteista ja tuloksista kerrotaan. Rahoitushakemuk-

sisia ja loppuraporteissa puhutaan usein ”keskiön kieltä” (Bardy, 2007, s. 28), jonka tausta on hallinnollispoliittisessa ajattelussa. Esimerkiksi yhteisötaiteen voimana voitaisiinkin nähdä sen kyky tuoda ”terveisiä marginaalista keskiöön” (Bardy, 2007, s. 29), eli viestejä suurelle yleisölle ja poliittisille päättäjille taiteelliseen prosessiin osallistuneilta ihmisiltä. Mitä tämä voisi tarkoittaa työhyvinvointia, taidetta ja kulttuuria yhdistävissä hankkeissa? Voitaisiinko tällaisella asenteella vaikuttaa myös politiikkaan?

Mietimme *Taiten tuottoa* -hankkeen loppujulkaisua lukiessamme, mille työhyvinvoinnin tasolle hankkeessa ajateltiin voitavan vaikuttaa. Mihin yhteisellä tekemisellä ja yhteen hiileen puhaltamisella voidaan vaikuttaa? Ja onko mahdollista, että tämä toiminta peittää näkyvistä rakenteellisen tason ongelmia, kuten säästöpainetta? Taidelähtöisiä menetelmiä on hyödynnetty myös organisaatiomuutoksissa edistämään työntekijöiden sopeutumista uuteen tilanteeseen. Yhtäältä voi ajatella, että näin on järkeväkin toimia, sillä organisaatiomuutosten takana on usein säästötarpeita tai muutoksia omistussuhteissa, joihin työntekijöillä ei ole mahdollisuuttakaan vaikuttaa. Keinoksi jää uuteen tilanteeseen sopeutuminen ja oman toiminnan muokkaaminen vastaamaan muuttunutta tilannetta.

Hanna Kuusela ja Matti Ylönen kuvaavat *Konsulttidemokratia*-tutkimuksessa yritysmaailman johtamisoppeihin perustuvia menetelmiä hyödyntävien konsulttien ja asiantuntijoiden sanastoa työelämän kehittämisestä. Esimerkiksi osallistavan taiteen tai yhteisötaiteenkin käsitteistöön kuuluvasta emansipaatiosta (voimaantumisen tai voimaannuttaminen) (ks. myös Virolainen, 2015, s. 16) on tullut työelämäkonsulttien ja kansainvälisen hallinnon sanastoa. Elämä on jatkuvaa muutoksen virtausta ja uudistumista, ilo löytyy läsnäolosta, luovuudesta, rauhasta. Kuuselan ja Ylösen mukaan tällainen voimaannuttamisretoriikka kääntää katseen yksilön mieleen ja kokemusmaailmaan, ja peittää helposti näkyvistä muun muassa resursseihin ja arvostukseen liittyvät ongelmat. (Kuusela & Ylönen, 2013, s. 84–89.)

Nykykapitalismiin liitetty yksilön korostu-

minen työhyvinvoinnin kontekstissa voikin tarkoittaa esimerkiksi työssä koettujen ongelmien kiteytymistä työntekijöihin, jotka saattavat työpaikoillaan vastustaa ja kritisoida rakenteellisia muutoksia, mutta jotka kollektiivisen vastarinnan sijaan saavat muotonsa yksilön kokemana työuupumuksena ja masennuksena. (Ks. esim. Rikala, 2013.)

Tässä tarkastelemamme hankkeet keskustelevat osallisuudesta ja yhteisöllisyydestä osallistujien kokemuksiin ja havaintoihin esimerkiksi toimintakyvyn paranemisesta perustuen. Samoin omissa arvioinneissa käytettyjen käsitteiden määrittelyyn ei ole juurikaan kiinnitetty huomiota. Nykyinen vaikuttavuuspuhe tähtää kuitenkin sellaisten tuloksellisuusmittareiden luomiseen, jotka pystyvät ns. ”objektiivisesti” kuvaamaan annos-vaste-suhdetta. Opetusministeriö (2009) toteaa, että kulttuurin alueelle

on syntynyt indikaattoribuumi, joka perustuu evidenssipohjaisen päätöksenteon todentamisvelvoitteeseen. Järjestimme Turun yliopistossa syksyllä 2014 Taide ja tuloksellisuus -seminaarin¹², jossa päättäjien ohella myös tutkijat peräänkuuluttivat sellaisten tuloksellisuusmittareiden rakentamista, jotka huomioivat sekä taiteellisen toiminnan luonteen että kvantitatiivisesti mitattavissa olevat muutokset. Ajatus on tärkeä. Meidän näkökulmastamme se on tuonut keskusteluun uuden puhettavan, tuloksellisuusdiskurssin, jonka kriittinen tutkiminen on lähiajan polttava tehtävä. Kiinnostavaa on myös se, miten hanakasti useiden alojen tutkijat¹³ ja taiteilijat ovat osallistumassa tähän keskusteluun sen sijaan, että he siirtäisivät sen kulttuuripolitiikan viranomaistehtäväksi.

Kirjallisuus

- Aarnio, S. (2007). Yhteisötaiteen esittämisestä. Teoksessa M. Bardy, R. Haapalainen, M. Isotalo & P. Korhonen (toim.), *Taide keskellä elämää* (256–259). Helsinki: Kiasma & LIKE.
- Alasuutari, P. & Lampinen, M. (2006). OECD ja suomalaisen projektiyhteiskunnan synty. Teoksessa K. Rantala & P. Sulkunen (toim.), *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia* (56–70). Helsinki: Gaudeamus.
- Areblad, P. (2009). Kestävä pitkäaikainen rakenne työelämän ja kulttuurin yhteistyöperustan luomiseksi: Case TILLT Länsi-Göötanmaalla. Teoksessa *Luova talous ja kulttuuri innovaatiopolitiikan ytimessä* (56–61). Helsinki: Opetusministeriö.
- Bardy, M. (2007) Taiteen paluu arkeen. Teoksessa M. Bardy, R. Haapalainen, M. Isotalo & P. Korhonen (toim.), *Taide keskellä elämää* (21–33). Helsinki: Kiasma & LIKE.
- Bardy, M. (2010) Hyvinvoinnin moniulotteisuus. Teoksessa N. Koivisto, K. Lehikoinen, R. Pasanen-Willberg, M. Ruusuvirta, P. Saukkonen, P. Tolvanen & A. Veikkolainen (toim.), *Kolmannella lähteellä. Hyvinvointipalveluja kulttuurin, liikunnan ja nuorisotyön aloilta* (37–45). Helsinki: Kokos-palvelut, Teatterikorkeakoulu.
- Bardy, M., Haapalainen, R., Isotalo, M. & Korhonen, P. (toim.) (2007). *Taide keskellä elämää*. Helsinki: Kiasma & LIKE.
- Brandenburg, C. von (2007). Taide ja työhyvinvoinnin edistäminen – tehokkuusajattelua vai elämänlaadun parantamista? Teoksessa M. Bardy, R. Haapalainen, M. Isotalo & P. Korhonen (toim.), *Taide keskellä elämää* (179–187). Helsinki: Kiasma & LIKE.
- Brandenburg, C. von (2012). Taiteen hyödyntämisestä hyvinvoinnin edistämiseksi. Teoksessa M.-L. Honkasalo & H. Salmi (toim.), *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen* (243–266). Turku: k&h.
- Brunila, K. (2011). Rönsyt pois! Tutkija tietokykykapitalismissa. *Aikuiskasvatus*, 31 (2), 111–119.
- Darsø, L. (2004). *Artful Creation: Learning-tales of Arts-in-Business*. Gylling: Narayana Press.
- Dewey, J. (1934/2010). *Taide kokemuksena*. Alk.

- Art as Experience. Käänt. A. Immonen & J. S. Tuusvuori. Tampere: niin & näin.
- Elo, A.-L. (2002). Miten saada näyttöä kehittämisen vaikuttavuudesta? Teoksessa K. Lindström & A. Leppänen (toim.), *Työyhteisön terveys ja hyvinvointi* (340–352). Helsinki: Työterveyslaitos.
- Europe for Citizens. *Programme Guide* (2014). URL: <https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/COMM-2013-00367-00-00-EN-TRA-00.pdf> (Haettu 15. 12. 2014)
- Honkasalo, M.-L., Salmi, H. & Launis, V. (2012). Johdanto. Teoksessa M.-L. Honkasalo & H. Salmi (toim.), *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen* (7–24). Turku: k&h.
- Hymykuopat-hanke (s.d.). Hanke-esittely Salon kaupungin www-sivuilla. URL: <http://www.salo.fi/toimialoitain/sivistystoimi/kulttuuripalvelut/hymykuopat/> (Haettu 14. 9. 2014)
- Hyttinen, H. (2011). Sosiaalisen sirkuksen hyvien käytäntöjen opas. Teoksessa Kakko, S.-C. & Karkkola, P. (toim.), *Sosiaalisen sirkuksen hyvien käytäntöjen opas*. Tampere: Tutkivan teatterityön laitos, Tampereen yliopisto. URL: http://www.vaikuttavasirkus.fi/sosiaalinsirkus/uploads/images/Sosiaalisen_sirkuksen_hyvien_kaytantojen_opas.pdf (Haettu 9. 9. 2014)
- Hyyppä, M. (2013). *Kulttuuri pidentää ikää*. Helsinki: Duodecim.
- Jakonen, M., Peltokoski, J. & Virtanen, A. (toim.) (2006). *Uuden työn sanakirja*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Jackson, S. (2012). Just-in-Time: Performance and the Aesthetics of Precarity. *TDR: The Drama Review*, 56 (4), 10–31.
- Jansson, S.-M. (2014). *Mittaamattoman arvokasta? Taiteen ja kulttuurin vaikutustutkimuksia ja metodologioita*. Kokos-julkaisusarja, 2014 (2), Taideyliopisto. URL: <http://hdl.handle.net/10138/135814> (Haettu 11. 9. 2014)
- Jansson (o.s. Korhonen), S.-M. (2011). Draaman puutetta. Taidetoimijat liiketoiminnan kentällä. Teoksessa A. Rönkä et al. (toim.), *Taide käy työssä: taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä* (69–83). Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu.
- Julkunen, R. (2009). *Uuden työn paradoksit*. Tampere: Vastapaino.
- Jämsén, A. & Pyykkönen, A. (toim.) (2014). *oSal-lisuuden jäljillä*. Joensuu: Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry.
- Kangas, A. (2002). Euroopan unionin rakennerahastot suomalaisen kulttuurielämän tukijoina. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja*, 30 (4), 375–390.
- Kekäläinen, K. (2013). Kolme katsetta eteenpäin. Teoksessa K. Kekäläinen & S.-C. Kakko (toim.), *”Siellä on suupielet korvissa.” Hyvinvointivaikutuksia sosiaalisesta sirkuksesta* (56–66). Tampere: Tutkivan Teatterityön keskus, Tampereen yliopisto.
- Kekäläinen, K. & Kakko, S.-C. (toim.) (2013a). *”Siellä on suupielet korvissa.” Hyvinvointivaikutuksia sosiaalisesta sirkuksesta*. Tampere: Tutkivan Teatterityön keskus, Tampereen yliopisto.
- Kekäläinen, K. & Kakko, S.-C. (toim.) (2013b). *Opas sirkuksen hyvinvointivaikutusten tutkimukseen*. Tampere: Tutkivan Teatterityön keskus, Tampereen yliopisto.
- Kinnunen, R. & Lidman, J. (2013). Hyvinvointivaikutuksia sosiaalisesta sirkuksesta. Teoksessa K. Kekäläinen & S.-C. Kakko (toim.), *”Siellä on suupielet korvissa.” Hyvinvointivaikutuksia sosiaalisesta sirkuksesta* (8–55). Tampere: Tutkivan Teatterityön keskus, Tampereen yliopisto.
- Kuusela, H. & Ylönen, M. (2013). *Konsulttidemokratia. Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton*. Helsinki: Gaudeamus.
- Känkänen, P. (2013). *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Lehikoinen, K. (2013). Taiteen pyhä puhtaus: rasteja ja rasitteita. *Blogi, juttuja esiintymisestä, hyvinvoinnista ja mahdollisuuksista*. URL: <http://kailehikoinen.wordpress.com/2013/03/22/taiteen-pyha-puhtaus-rasteja-ja-rasitteita/> (Haettu 14. 9. 2014)
- Lehikoinen, K. (2014). *Näkökulmia hyvinvointiin ja hyvinvointipalveluihin kulttuuri-, liikunta- ja nuorisotaloilla. Selvitys hyvinvoinnin diskursseista kolmannen sektorin palvelutoiminnassa*. Helsinki: Taideyliopisto & Aalto-yliopisto. URL: <https://www.innokyla.fi/documents/859508/667de26b-8667-49d6-b713-8e209e51c0ae> (Haettu 11. 9. 2014)
- Liikanen, H.-L. (2003). *Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisen hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa*. Helsinki: Otavan kirjapaino.
- Liikanen, H.-L. (2010). *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014*. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1. Helsinki: Opetusministeriö.
- Malmivirta, H. & Taivainen, A. (2012). Muutoksen mahdollisuus. Teoksessa H. Malmivirta & A. Taivainen (toim.), *Merkittävien ihmisten yhteiskunta. Hymykuopat-hanke kunnan tarpeisiin vastaajana* (8–11). Salo: Salon kaupunki, Kulttuuripalvelut. URL: <http://www.salo.fi/attachements/2012-05-28T11-30-2692.pdf> (Haettu 14. 9. 2014)

- Malmivirta, H. (2012). Taide eheyttäjänä elämän loppuvaiheessa. Teoksessa H. Malmivirta & A. Taivainen (toim.), *Merkittävien ihmisten yhteiskunta. Hymykuopat-hanke kunnan tarpeisiin vastaajana* (102–108). Salo: Salon kaupunki, Kulttuuripalvelut. URL: <http://www.salo.fi/attachements/2012-05-28T11-30-2692.pdf> (Haettu 14. 9. 2014)
- Nussbaum, M. (2010). *Taloukasvua tärkeämpää: Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä?* Helsinki: Gaudeamus.
- Oinonen-Edén, E. (toim.) (2013a). *Taiten tuottoa. Työhyvinvointia kulttuurista -toiminnan vakiinnuttaminen*. Joensuu: Aducate, Itä-Suomen yliopisto. URL: https://aducate.uef.fi/projektit/taitentuottoa/pdf/Taiten_tuottoa_loppujulkaisu.pdf (Haettu 15. 9. 2014.)
- Oinonen-Edén, E. (2013b). *Taiten tuottoa -hanke – työhyvinvointia kulttuurista -toiminta pysyväksi*. Teoksessa E. Oinonen-Edén (toim.), *Taiten tuottoa. Työhyvinvointia kulttuurista -toiminnan vakiinnuttaminen* (9–11). Joensuu: Aducate, Itä-Suomen yliopisto.
- Oinonen-Edén, E. (2013c). *Taiten tuottoa -konsepti – yli viisi vuotta kehitystyötä*. Teoksessa E. Oinonen-Edén (toim.), *Taiten tuottoa. Työhyvinvointia kulttuurista -toiminnan vakiinnuttaminen* (13–16). Joensuu: Aducate, Itä-Suomen yliopisto.
- Oinonen-Edén, E. (2013d). *Kahdeksan pilottia julkisella ja yksityisellä sektorilla – Toteuttaminen*. Teoksessa E. Oinonen-Edén (toim.), *Taiten tuottoa. Työhyvinvointia kulttuurista -toiminnan vakiinnuttaminen* (17–34). Joensuu: Aducate, Itä-Suomen yliopisto.
- Oinonen-Edén, E. (2013e). *Kulttuuri- ja taideprojektien vaikutusten mittaaminen ja arviointi*. Teoksessa E. Oinonen-Edén (toim.), *Taiten tuottoa. Työhyvinvointia kulttuurista -toiminnan vakiinnuttaminen* (35–39). Joensuu: Aducate, Itä-Suomen yliopisto.
- Ollila, E. & Koivusalo, M. (2009). *Hyvinvointipalvelusta liiketoiminnaksi – terveydenhuollon parantamisen tärkeät valinnat*. Teoksessa M. Koivusalo, E. Ollila & A. Alanko (toim.), *Kansalaisesta kuluttajaksi – markkinat ja muutos terveydenhuollossa* (21–47). Helsinki: Gaudeamus.
- Opetusministeriö (2009). *Vaikuttavuusindikaattorit kulttuuripolitiikan tietopohjan vahvistajina*. Opetusministeriön julkaisu, 2009:57, Helsinki. URL: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm57.pdf?lang=fi> (Haettu 11. 9. 2014)
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (s.d.). *Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisolaajien kolmas sektori hyvinvointipalveluiden tarjoajana*. Opetus- ja kulttuuriministeriön valtakunnallinen ESR-kehittämishjelma 2007–2013. URL: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/EU-asiat/EU-rakennerahastot/ohjelmat/Kehittamishjelmat/Kolmas_sektori_hyvinvointipalveluiden_tarjoajana_kehittamishjelma.pdf (Haettu 14. 9. 2014)
- Pekkala, L. (2012). *Kulttuurihankkeet EU-ohjelmissa*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu, 2012:11. URL: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2012/liitteet/OKM11.pdf?lang=fi> (Haettu 12.6.2013)
- Pirnes, E. (2008). *Merkityksellinen kulttuuri ja kulttuuripolitiikka*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 327. Väitöskirja. URL: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3085-1> (Haettu 12. 6. 2013)
- Pirnes, E. & Tiihonen, A. (2010). *Hyvinvointia liikunnasta ja kulttuurista. Käsitteiden, kokemusten ja vastuiden uusia tulkinnoita*. *Kasvatus & Aika*, 4 (2), 203–235. URL: http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?-Page_id=275 (Haettu 12. 6. 2013)
- Puhakka, A. (2013). *Taiten tuottoa -hankkeen oma kysely 2012–2013*. Teoksessa E. Oinonen-Edén (toim.), *Taiten tuottoa. Työhyvinvointia kulttuurista -toiminnan vakiinnuttaminen* (35–37). Joensuu: Aducate, Itä-Suomen yliopisto.
- Pässilä, A. (2012). *Reflexive Model of Research-based Theatre. Processing Innovation at the Crossroads of Theatre, Reflection and Practice-Based Innovation Activities*. Lappeenranta: University of Technology.
- Raivio, H. & Karjalainen, J. (2013). *Osallisuus ei ole keino eikä väline, palvelut ovat! Osallisuuden rakentuminen 2010-luvun tavoite- ja toimintaohjelmissa*. Teoksessa T. Era (toim.), *Osallisuus – oikeutta vai pakkoa?* (12–34). Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu. URL: http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/64153/JAMKJULKAISUJA1562013_web.pdf?sequence=1 (Haettu 4. 8. 2015)
- Rajahonka, M. (2013). *Vuorovaikutuksessa vaikuttamiseen. Hyvinvointipalveluiden vaikuttavuus – caseja ja keinoja*. Selvitys. Helsinki: Kolmas lähde & Aalto-yliopisto. URL: <https://www.innokyla.fi/documents/859508/99cd497a-e7bc-4c11-bbac-c69200f1caa7> (Haettu 14. 9. 2014)
- Rajavaara, M. (2007). *Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Rantala, K. & Sulkunen, P. (2006). *Esipuhe*. Teoksessa K. Rantala & P. Sulkunen (toim.),

- Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia* (7–14). Helsinki: Gaudeamus.
- Rantala, K. & Sulkunen, P. (toim.) (2006). *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rantala, P. (2012). Taidelähtöiset menetelmät työyhteisöissä: tarpeita rakenteiden muutokselle. Teoksessa P. Rantala & S. Korhonen (toim.), *Uutta osaamista luomassa: työelämän kehittäminen taiteen keinoin* (14–17). Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Rantala, P. & Korhonen, S. (toim.) (2012). *Uutta osaamista luomassa: työelämän kehittäminen taiteen keinoin*. TAIKA 2011–2013 (ESR). Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Ratkaisujen Suomi. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma 29.5.2015 (2015). Hallituksen julkaisusarja 10/15. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. URL: http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1427398/Ratkaisujen+Suomi_FI_YHDISTETTY_netti.pdf/801f523e-5dfb-45a4-8b4b-5b5491d6cc82 (Haettu 12. 8. 2015)
- Ridout, N. & Schneider, R. (2012). Precarity and Performance: An Introduction. *TDR: The Drama Review*, 56 (4), 5–9.
- Rikala, S. (2013). *Työssä uupuvat naiset ja masennus*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rönkä, A., Kuhanen, I., Liski, M., Niemeläinen, S. & Rantala, P. (toim.) (2011). *Taide käy työssä: taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu.
- Saarelainen, A. (2012). *Sirkustaidot syrjäytymisen estämisen välineinä. Sosiaalisen sirkuksen äärellä*. Tampereen ammattikorkeakoulu, opinnäytetyö.
- Saukolin, J. (toim.) (2012). *Euroopan kulttuuripääkaupunki Turku 2011. Turku 2011 -säätien loppuraportti kulttuuripääkaupunkivuoden toteutumisesta*. Turku: Turku 2011 -säätio. URL: http://www.turku2011.fi/sites/default/files/liitteet/turku_2011_-saation_loppuraportti.pdf (Haettu 11. 9. 2011)
- Schiuma G. (2011). *The Value of Arts for Business*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sederholm, H. (2007). Taidekasvatus – samassa rytmissä elämän kanssa. Teoksessa M. Bardy, R. Haapalainen, M. Isotalo & P. Korhonen (toim.), *Taide keskellä elämää* (143–149). Helsinki: Kiasma & LIKE.
- Sjöblom, S. (2006). Kohti projektoitunutta julkishallintoa. Teoksessa K. Rantala & P. Sulkunen (toim.), *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia* (71–86). Helsinki: Gaudeamus.
- Särkelä-Kukko, M. (2014). Osallisuuden eriarvoisuus ja eriarvoistuminen. Mistä puhumme, kun puhumme osallisuudesta? Teoksessa A. Jämsén & A. Pyykkönen, A. (toim.), *Osallisuuden jäljillä* (34–49). Joensuu: Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry.
- TE = Terveiden edistäminen (2007). Terveiden edistämisen politiikkaohjelma. Hallituksen politiikkaohjelma. URL: <http://valtioneuvosto.fi/tietoarkisto/politiikkaohjelmat-2007-2011/terveys/ohjelman-sisaeltoe/fi.pdf> (Haettu 14. 9. 2014)
- Virolainen, J. (2015). *Kulttuuriosallistumisen muuttuvat merkitykset. Katsaus kulttuuriin ja taiteeseen osallistumiseen, osallisuuteen ja osallistumattomuuteen*. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämisyhtiö Cupore.
- Wallenius-Korkalo, S. (2011). Taiteen ja kulttuurin hyvinvointivaikutuksia ja vaikuttavuutta: vaikutuksia, vaikuttavuutta ja mittaamisen problematiikkaa. Teoksessa A. Rönkä et al. (toim.), *Taide käy työssä: taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu.
- Wrede, G. H. (2006). Kuka omistaa aatteellisen yhdistyksen projekti? Projektiarviointi aatteellisen yhdistyksen näkökulmasta. Teoksessa K. Rantala & P. Sulkunen (toim.), *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia* (87–104). Helsinki: Gaudeamus.
- Yliaska, V. (2014). *Tehokkuuden toiveuni*. Helsinki: Into.
- Åstrand, R. (2011). Sosiaalinen sirkus Euroopassa. Teoksessa S.-C. Kakko & P. Karkkola (toim.), *Sosiaalisen sirkuksen hyvien käytäntöjen opas* (96–98). Tutkivan teatterityön laitos, Tampereen yliopisto. URL: http://www.vaikuttavasirkus.fi/sosiaalinsirkus/uploads/images/Sosiaalisen_sirkuksen_hyvien_kaytantojen_opas.pdf (Haettu 9. 9. 2014)

Loppuviitteet

1. Osallisuuden käsitteellä ei ole politiikan ja yhteiskunnallisen keskustelun eikä myöskään tutkimuksen kentällä yhtenäistä määritelmää, mikä tekee myös osallisuuden tutkimuksesta hankalaa (ks. Virolainen, 2015; Jämsén & Pyykkönen, 2014; Raivio & Karjalainen 2013). Englanniksi osallisuuteen viittaavia käsitteitä ovat *social inclusion*, *engagement* sekä *participa-*

tion (Virolainen, 2015, s. 18). Osallisuus (*social inclusion*) on ollut 1990-luvun alusta alkaen EU:n sosiaalipolitiikkaa ohjaava käsite, ja se on nähty syrjäytymisen vastaparina. Syrjäytyminen on taas terminä tullut korvaamaan köyhyyden käsitettä (Belfiore, 2002, 92; sit. Virolainen, 2015, s. 20).

2. Hankkeita ovat rahoittaneet myös Raha-automaattiyhdistys, Opetus- ja kulttuuriministeriö, Taiteen edistämiskeskus ja erilaiset säätiöt. Esimerkiksi RAY jakoi vuosina 2000–2012 noin 70 hankkeelle yhteensä 13,51 M€ ja Taiteen edistämiskeskus jakoi keväällä 2013 lähes sadalle kulttuuri- ja hyvinvointihankkeille 356 000 €. Kooste ja analyysi kaikista kulttuuri-, taide- ja hyvinvointihankkeista on Suomen osalta edelleen tekemättä.

3. Suomessa kulttuurihyvinvointityö organisoitui 1990-luvulla käynnistetyn Unescon *Arts in Hospital* -ohjelman myötä, ja vuonna 1992 perustettiin valtakunnallinen Terveyttä kulttuurista -verkosto (Liikanen, 2003, s. 12, 19). Hallituksen politiikkaohjelmien tasolla kulttuurin ja taiteen vaikutus hyvinvointiin noteerattiin vuoden 2007 kansallisessa Terveiden edistämisen politiikkaohjelmassa, jossa kerrottiin käynnistetävän eri hallinnonalojen yhteistyönä kulttuurin terveydellisten ja hyvinvointivaikutusten edistämishanke. (TE, 2007, s. 15.) *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia* -toimintaohjelma 2010–2014 julkistettiin vuonna 2010. Ohjelma tehtiin Hanna-Liisa Liikasen kokoamana usean ministeriön yhteistyönä ja sen toteutumista seurattiin

valtakunnallisessa TAIKU-työryhmässä. Tällä hetkellä työ jatkuu, mutta ei ole aivan selvää minkä tahon koordinoimana.

4. *Hymykuopat, Taiten tuottoa ja Vaikuttava Sirkus* ovat esiselvityksineen ja edeltävine hankkeineen suurimpien ohjelmakaudella 2007–2013 EU:n rakennerahastoista rahoitusta saaneiden kulttuurihyvinvointihankkeiden joukossa. Näitä rahoitukseltaan suurempia hankkeita ovat kokoavat koordinaatiohankkeet kuten *Kolmas lähde* ja *TAIKA 1 (Taide kohtaamisalustana sektorirajat ylittävälle kulttuurisille innovaatioille)*.

5. Toimintalinjat ESR-rahoituskaudella 2007–2013 olivat: 1: Työorganisaatioiden, työssä olevan työvoiman ja yritysten kehittäminen sekä yrittäjyyden lisääminen. 2: Työllistymisen ja työmarkkinoilla pysymisen edistäminen sekä syrjäytymisen ehkäiseminen. 3: Työmarkkinoiden toimintaa edistävien osaamis-, innovaatio- ja palvelujärjestelmien kehittäminen. 4: Jäsenvaltioiden ja alueiden välinen yhteistyö ESR-toiminnassa. Kartoituksemme mukaan kulttuurihyvinvointihankkeita rahoitettiin eniten toimintalinjalta 1.

6. Opetus- ja kulttuuriministeriöllä oli käynnissä tämän toimintalinjan alla vuosina 2007–2013 oma kehittämishanke *Kolmas lähde – Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisalojen kolmas sektori hyvinvointipalvelujen tarjoajana*, jonka pilotteja *Hymykuopat* ja *Vaikuttava sirkus* -hankkeet olivat. *Kolmas lähde* -hankkeen perusteluissa (OPM, s.d., s. 2; ks. myös Koivisto ym., 2010, 16) yhteisöllisyys ja osallistuminen tuodaan mukaan

kansalaisjärjestöjen tarjoaman aktiivisen yhteiskunnallisen osallistumisen kanavan ja järjestöissä toimimisen yhteisöllisyyden kautta. Perusteissa mainitaan kestävä kehityksen sosiaalisen ulottuvuuden periaate: ”Se tähtää osallisuuden edistämiseen ja tasapainon löytämiseen yhteiskunnan ja yksilön vastuun välillä hyvinvointipalveluiden tuottamisessa” (OPM, s.d., s. 5).

7. Samasta moninaisuudesta kertoo Kai Lehiköisen (2014) selvitys siitä, miten kulttuuri- ja taidealan yhdistystoimijat argumentoivat hyvinvointipalvelujen merkitystä. Hän eritteli hyvinvointipalvelujen tuottamisessa mukana olleiden fokusryhmähaastatteluissa esiintyneitä puhetapoja: taide- ja mediakasvatuksen diskurssi, työllistämispoliittinen diskurssi, sosiaalidiskurssi, talouden diskurssi ja eettisen altruismin diskurssi (Lehiköinen, 2014, s. 6). Vastaavia diskursseja on löydettävissä monista taiteen ja kulttuurin merkitystä hyvinvoinnille pohtivista julkaisusta, kuten esimerkiksi Nykytaiteen museo Kiasman vuonna 2005 käynnistämän ohjelmahankkeen *Rohkeus, ilo, kriittisyys – Taide hyvinvointiyhteiskunnan uudistumisessa* julkaisussa (Bardy et al., 2007).

8. RR-tietopalvelu -projektikuvaus S11156.

9. Sosiaalisella sirkuksella on Euroopassa pitkät perinteet, ja Suomessakin sirkuksen keinoja nuorisotyössä on hyödynnetty jo 1900-luvun alussa. Sosiaalisen sirkuksen keinoin on autettu muun muassa katulapsia Pietarissa ja tartuttu maahanmuuttajavaltaiten lähiöiden haasteisiin Amsterdamissa. Osa näkee nuorisosirkuksen so-

siaalisen sirkuksen muotona, osa taas erottaa ne toisistaan. Iso-Britanniassa sosiaalista sirkusta kutsutaan yhteisösirkukseksi (*community circus*) (Åstrand, 2011, s. 96–97).

10. Mervi Rajahongan (2013) selvitys *Vuorovai-
kutuksessa vaikuttamiseen* sisältää koosteen erilaisista hyvinvoinnin mittaamisen ja arvioinnin käytännöistä ja työkaluista kulttuuri-, liikunta- ja nuorisoalojen yhdistyksille oman toimintansa arvioimiseen. Satu-Mari Jansson (2014) selvittää kirjallisuuskatsauksessaan taiteen ja kulttuurin vaikutuksen tutkimuksen metodologioita, teorioita ja kritiikkiä. Hän hahmottelee myös suuntaviivoja tulevaisuuden vaikuttavuuden tutkimukselle.

11. Avoimia vastauksia oli yhteensä 55 kpl, joista kielteisiä 5,5 % (8 kpl) ja neutraaleja 32,7 % (18 kpl).

12. Turussa on toiminut aktiivisesti kulttuurihyvinvoinnin edistämisen verkosto, jossa on ollut toimijoita yliopistosta, ammattikorkeakouluista, Turun kaupungilta, Taiteen edistämiskeskuksesta ja eri hankkeista. Verkosto järjesti taiteen ja tuloksellisuuden suhdetta käsittelevän seminaarin Turun yliopistossa syksyllä 2014. Ks. <http://kulttuurihyvinvointi.fi/tapahtumat/taide-ja-tuloksellisuus-kutsuseminaari/>

13. Tätä keskustelua käytiin vilkkaasti esimerkiksi vuosien 2013–2014 aikana Turun yliopistossa Kulttuurin ja terveyden tutkimusyksikön järjestämissä seminaareissa.